

KAMIL WOŹNIAK

Polska Akademia Nauk
Instytut Studiów Politycznych
e-mail: wozzniak.kamil@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-6829-1548>
<https://doi.org/10.14746/h.2025.1.5>

Problem prawdy w koncepcji społeczeństwa otwartego Karla R. Poppera

The problem of truth in K. Popper's concept of an open society

Abstract. *The aim of this paper is to establish the status of truth in Karl Popper's concept of the open society. This political philosopher explicitly dealt with the meaning of truth in politics, so the hermeneutic method was used, according to which the researcher reconstructs and analyses the questions and answers contained in the author's reasoning. According to the main hypothesis, Popper uses a weak definition of truth in his conception of an open society. For this purpose, the concept of truth as a regulative idea is analysed, including the role of critical rationalism in the open society. The relevance of a weak definition of truth in social partial engineering is discussed, as well as the contemporary challenges of post-truth.*

Keywords: *Karl R. Popper, open society, truth, truth in political philosophy, truth in politics*

Słowa kluczowe: *Karl R. Popper, społeczeństwo otwarte, prawda, prawda w filozofii politycznej, prawda w polityce*

Wstęp

Pytanie o rolę prawdy w polityce zajmuje fundamentalne miejsce w filozofii Karla R. Poppera, jednego z ważniejszych filozofów XX wieku. Celem poniższego tekstu jest zbadanie statusu prawdy w koncepcji społeczeństwa otwartego Poppera.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy zasadnicze stanowiska dotyczące funkcji i miejsca prawdy w polityce: mocny status prawdy, słaby status oraz roz-

dzielnosc prawdy i polityki¹. Początkowo mogłoby się wydawać, że Popper operuje mocną definicją prawdy, zwłaszcza że otwarcie twierdził, iż „głównym zajęciem w filozofii i nauce powinno być poszukiwanie prawdy”². Jednak analiza jego dzieł i koncepcji wskazuje raczej, że w rzeczywistości Popper posługuje się słabą definicją prawdy. Stąd wyłania się hipoteza, że Popper operuje słabą definicją prawdy – taką, która uznaje jej istnienie, ale posiada niską rangę w obszarze polityki. To prowadzi do pytania badawczego: W jaki sposób Popper definiuje prawdę w koncepcji społeczeństwa otwartego oraz jakie ma to znaczenie dla jego koncepcji?

Analiza zostanie przeprowadzona na płaszczyźnie aksjologicznej, która pozwala przyjrzeć się relacjom między wartościami w polityce, ich istnieniu, liczbie, a także znaczeniu. W kontekście prawdy zajmuje się jej pozycją w polityce oraz funkcją. Szczególnie użyteczna będzie perspektywa hermeneutyczna, pozwalająca na interpretację kluczowych tekstów Poppera.

Artykuł rozpoczyna się od wprowadzenia w problematykę prawdy w polityce. Następnie analizie zostanie poddana koncepcja prawdy jako idei regulatywnej, z uwzględnieniem roli racjonalizmu krytycznego w społeczeństwie otwartym. Omówienie zastosowania słabej definicji prawdy w częściowej inżynierii społecznej stanowi wprowadzenie do rozważań nad zagrożeniami wynikającymi z poczucia posiadania prawdy absolutnej. Na zakończenie, kluczowe elementy koncepcji Poppera zostaną przeanalizowane w kontekście wyzwań związanych z „erą postprawdy”.

Wydaje się, że analiza statusu prawdy w koncepcji Poppera może być szczególnie istotna w obliczu współczesnych wyzwań związanych z dezinformacją i rosnącym sceptycyzmem wobec faktów w debacie publicznej. Opisane po raz pierwszy w latach 90. XX wieku³, zjawisko to wyraźnie zyskało na znaczeniu w 2016 r., kiedy wydawcy *Słowników Oksfordzkich*⁴ uznali „post-truth” za słowo roku, definiując postprawdę jako pewną interpretację świata, w której fakty mają mniejszy wpływ na kształtowanie opinii publicznej niż odwołania do emocji i osobistych przekonań.

Ze względu na zakres tematyki i dopuszczalną obszerność rozważań, szczegółowe analizy takich aspektów filozofii Poppera, jak jego epistemologia czy filozofia nauki zostaną pominięte, o ile nie pozostają one w bezpośrednim związku z jego koncepcją prawdy w polityce.

Pojęcia: „definicja prawdy”, „status prawdy” i „koncepcja prawdy” będą stosowane zamiennie.

¹ D. Sepczyńska, *Problematyczny status prawdy w polityce*, Universitas, Kraków 2015, s. 11.

² K. Popper, *Wiedza obiektywna*, tłum. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 61.

³ S. Tesich, *A Government of Lies*, „The Nation” 1992, January 6/13, ss. 12–14.

⁴ Oxford Dictionaries, *Word of the Year 2016 is “post-truth”*, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> [dostęp: 20.11.2024].

1. Prawda i polityka

Karl Raimund Popper urodził się w 1902 r. w Wiedniu – w mieście, w którym żywa była tradycja pozytywizmu. Specjalizował się w filozofii nauki i filozofii społeczno-politycznej, a swój system filozoficzny określał mianem racjonalizmu krytycznego.

Popper należy do tych filozofów, którzy dochodzą do zagadnień ściśle filozoficznych, wychodząc od zagadnień nauk przyrodniczych, dzięki temu filozofują z większą dyscypliną logiczną, ale też z pewną dozą apodyktyczności. Jego głównym wkładem w filozofię polityczną była koncepcja społeczeństwa otwartego, sformułowana jako odpowiedź na wyzwania totalitaryzmu. Pod wpływem tradycji liberalnej i racjonalizmu krytycznego Popper uznał, że fundamentalnym aspektem otwartości jest zdolność do krytycznej refleksji i dążenie do prawdy. Rozróżnienie Henriego Bergsona na społeczeństwa trybalne i uniwersalne wpłynęło na sformułowanie Popperowskiego podziału na społeczeństwo zamknięte i otwarte.

Na współczesne rozumienie polityki i jej związków z prawdą silnie wpłynął Niccolò Machiavelli. Florencki myśliciel „dokonał zerwania z trzema założeniami wcześniejszych porządków intelektualnych, mianowicie z moralizmem myślicieli klasycznej filozofii greckiej, z platońskim epistemologicznym uprawomocnieniem dla władzy politycznej oraz z teologicznym jej podporządkowaniem, ustanowionym przez myślicieli średniowiecza”⁵. Idea autonomii polityki oraz instrumentalistyczne postrzeganie celów politycznych stanowią fundament jego teorii polityki.

Tematykę tę podejmowała również Hannah Arendt, chociażby w tekście *Prawda i polityka*, w którym to filozofka stwierdza:

Nikt nie wątpił nigdy, że prawda i polityka nie pozostają ze sobą w dobrych stosunkach. [...] Kłamstwa uważano zawsze za narzędzia, które są niezbędne i zarazem uzasadnione, zarówno w rzemiośle polityka czy demagoga, jak i męża stanu⁶.

Inne zdanie w tej sprawie przedstawia Popper, który zdecydowanie krytykuje posługiwanie się kłamstwem w polityce, tym bardziej przez polityków i mężów stanu.

Dorota Sepczyńska w monografii *Problematyczny status prawdy w polityce*⁷ wyróżnia trzy zasadnicze stanowiska odnoszące się do funkcji i miejsca prawdy w polityce. To stanowiska głoszące: mocny statusu prawdy w polityce, słaby oraz rozdzielność prawdy i polityki. Według ostatniego prawda i polityka nie mają ze

⁵ A. Chmielewski, *Enigmatyczność prawdy*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2018, vol. XIII, s. 131.

⁶ H. Arendt, *Prawda i polityka*, w: idem, *Między czasem minionym a przyszłym*, tłum. M. Godyń, W. Madej, Aletheia, Warszawa 2011, s. 315.

⁷ Zob. D. Sepczyńska, *Problematyczny status prawdy...*, s. 11.

sobą żadnych związków, „jej obecność w sferze politycznej prowadzi wyłącznie do ujemnych, złych, niesprzyjających czy niepożądanych konsekwencji. Przeto albo konstataje się całkowitą autonomię polityki i prawdy, albo ją postuluje, zalecając wykluczenie prawdy z polityki”⁸.

Mocna definicją prawdy oznacza, że prawda odgrywa fundamentalną rolę w polityce i ma wysoką rangę w rzeczywistości politycznej. Jest jej podstawową wartością, zawsze pozytywnie ocenianą. W tym ujęciu polityka jest równorzędna z prawdą, służy prawdzie i podporządkowuje się jej ocenom.

Moja główna hipoteza zakłada, że Popper posługuje się słabą definicją prawdy. To stanowisko głosi, że prawda istnieje, ale posiada niską rangę w polityce. Nie jest zawsze pozytywnie oceniana, ma swoje pozytywne i negatywne skutki w polityce, nie jest także najważniejszą wartością, choć odgrywa w niej ważną rolę. Nie da się jej w pełni zastosować w polityce. W efekcie prawda w polityce ma status „słaby” – nie jest kluczowa, ale jednocześnie nie jest całkowicie oddzielona od polityki.

3. Prawda jako idea regulatywna u Poppera

Popper, jako kontynuator sceptycznej tradycji Hume’a, uważa, że „nasza wiedza może być tylko skończona, podczas gdy nasza niewiedza jest z pewnością nieskończona”⁹. Mimo że nigdy nie zdobędziemy całej prawdy o świecie, pojęcie prawdy jest dla niego kluczowym czynnikiem rozwoju nauki. Prawdę zalicza do dziedziny idei regulatywnych, idealnych, wręcz postulatów o charakterze moralnym. Największym zagrożeniem dla rozwoju wiedzy ma być przekonanie, że posiada się wiedzę prawdziwą. Jak pisze:

Gra naukowa w zasadzie się nie kończy. Ten, kto postanowiłby pewnego dnia, że twierdzenia naukowe nie wymagają dalszego sprawdzania i że można je uznać za ostatecznie zweryfikowane, wycofuje się z gry¹⁰.

Według Adama Chmielewskiego: „Tutaj zawiera się fundament racjonalizmu Poppera, mianowicie przekonanie, że poszukiwanie prawdy jest naszym obowiązkiem, ideą przewodnią czy nakazem moralnym”¹¹.

Trudno przecenić znaczenie regulatywnej prawdy w koncepcji społeczeństwa otwartego, ponieważ to ona wskazuje na konieczność ciągłego krytycznego analizowania rzeczywistości. Dla Poppera świadomość nieosiągalności prawdy jest siłą

⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁹ Cyt. za: A. Chmielewski, *Filozofia Poppera. Analiza krytyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995, s. 67.

¹⁰ K. Popper, *Logika odkrycia naukowego*, tłum. U. Niklas, Fundacja Aletheia, Warszawa 2002, s. 49 (wyd. oryg. *idem*, *Logik der Forschung*, Julius Springer Verlag, Wiedeń 1935), cyt. za: A. Chmielewski, *Filozofia Poppera...*, s. 67.

¹¹ *Ibidem*.

napędową rozwoju społecznego, zaś w polityce może wspierać demokratyczne procesy decyzyjne poprzez promowanie otwartej debaty i eliminację dogmatycznych zagrożeń. Przyjęcie prawdy jako idei regulatywnej do koncepcji społeczeństwa otwartego niejako przesądza o tym, że Popper posługuje się słabą definicją prawdy.

Istotny wpływ na Poppera w tej sferze miał polski logik Alfred Tarski. W wywiadzie autobiograficznym opowiadał: „Spotkałem go po raz pierwszy w Pradze na konferencji w sierpniu 1934 r. [...], potem w Wiedniu na przełomie 1934 i 1935 r., a potem znowu na kongresie w Paryżu w sierpniu 1935 roku. Od Tarskiego nauczyłem się więcej niż od kogokolwiek innego”¹². Popper początkowo nie odwoływał się do pojęcia prawdy. Sięgnął po nie dopiero wtedy, gdy Tarski zaproponował rozwiązanie problemu prawdziwości dotyczące języków teorii formalnych¹³.

Na łamach *Drogi do wiedzy* Popper dokonał wyraźnego podziału, w którym odróżnił klasyczną (obiektywistyczną) teorię prawdy od teorii subiektywistycznych. Następnie wymienił słabości subiektywistycznych teorii, które według niego „należy odrzucić, ponieważ – argumentuje – w koherencyjnej koncepcji prawda jest utożsamiana ze spójnością systemu zdań, ewidencyjna myli ujmowanie czegoś jako prawdziwe z prawdziwością, pragmatyczna zaś prawdziwość wypowiedzi ujmuje jako jej użyteczność”¹⁴. Chmielewski wskazuje, że Popper te teorie „nazywa subiektywistycznymi lub epistemicznymi – w przeciwieństwie do obiektywistycznej teorii klasycznej, którą przyjmuje w sformułowaniu Tarskiego – ponieważ wszystkie one wyrastają ze stanowiska fundamentalnie subiektywistycznego, pojmującego wiedzę tylko jako szczególny rodzaj przekonania”¹⁵.

Popper zaznacza, że teoria może być prawdziwa nawet wtedy, jeśli nie ma żadnych swoich obrońców pośród uczonych. Jednocześnie nigdy nie możemy być absolutnie pewni, czy dana teoria jest niezaprzeczalnie prawdziwa. Nawet jeśli znaleźlibyśmy teorię prawdziwą, to na skutek niedoskonałości naszych naukowych metod moglibyśmy nie zdawać sobie z tego sprawy. Zadaniem nauki jest poszukiwanie teorii najbliższych prawdy.

W ujęciu Poppera najbardziej atrakcyjna jest taka prawda, która posiada możliwie najwięcej informacji empirycznych. Jeśli będzie spójna logicznie, z potencjałem przewidywania i wyjaśniania, tym większy będzie zbiór jej potencjalnych falsyfikatorów, czyli faktów, które pozwolą ją testować. Innymi słowy, im bogatsza będzie w treść, tym łatwiej będzie ją obalić. Stosunkowo łatwo jest znaleźć potwierdzenie teorii ubogiej w treść, wtedy jednak, według niego, niewiele się posuwamy na naszej drodze ku prawdzie. Jeśli dana teoria pozytywnie przejdzie przez proces sprawdzania, należy zaliczyć ją do teorii o wysokim stopniu koroboracji.

¹² K.R. Popper, *Nieustanne poszukiwania. Biografia intelektualna*, tłum. A. Chmielewski, Znak, Kraków 1997, s. 92.

¹³ A. Tarski, *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*, Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego nr 34, Warszawa 1933.

¹⁴ A. Chmielewski, *Filozofia Poppera...*, s. 68.

¹⁵ *Ibidem*.

Koroboracja jest zapisem testów, które teoria z powodzeniem przeszła. Im teoria jest bliższa prawdy, im wyższy stopień prawdopodobnienia posiada, tym większy jest wskaźnik koroboracji. Kategoria prawdopodobnienia dotyczy zawartości informacyjnej teorii. Nie należy jej mylić z pojęciem prawdopodobieństwa. Jeśli teoria posiada wysoki stopień uprawdopodobnienia, to małe jest prawdopodobieństwo jej wystąpienia. Natomiast wysoki stopień prawdopodobieństwa jest słabością teorii, bo oznacza, że ma wąskie pole przedmiotowe. Czyli „im większe jest prawdopodobieństwo logiczne teorii, tym mniejsza jest jej zawartość informacyjna i zarazem mniejsze jej prawdopodobnienie”¹⁶. Pojęcia prawdopodobnienia oraz koroboracji pełnią zasadniczą rolę w metodologii Poppera. Są alternatywą wobec metod intuicjonistycznych i mają za zadanie umożliwiać porównywanie odmiennych teorii.

Skoro na gruncie nauki Popper przyjmuje, że prawdy nie można udowodnić w sposób definitywny, gdyż możliwe jest jedynie zwiększenie prawdopodobnienia, to przez analogię sugeruje, że prawda w polityce również musi być rozumiana w kategoriach słabej definicji.

4. Racjonalizm krytyczny w społeczeństwie otwartym

Aby lepiej zrozumieć znaczenie słabej prawdy w koncepcji społeczeństwa otwartego, zacznę od krótkiego opisu społeczeństwa zamkniętego. To wizja społeczeństwa, które opiera się na wierze w mity i przeznaczenie, dominowała przez znaczną część dziejów ludzkości. „Społeczeństwo zamknięte” nazywa „magicznym”, „kolektywnym” bądź „trybalnym”. Według Poppera społeczeństwo zamknięte to struktura, w której dominuje hierarchiczność i dogmatyzm, jednostki są zdeterminowane i całkowicie podporządkowane przez magiczne wierzenia i tradycje. Brak krytycznej refleksji odnoszącej się do społecznych norm oraz instytucji uniemożliwia dążenie do prawdy. Zdaniem Poppera modelowymi przykładami takich społeczeństw są istniejące w XX wieku totalitaryzmy.

Najważniejszym elementem odróżniającym społeczeństwa zamknięte od otwartych jest sposób postępowania ich członków: postawa przyjmowana przez tych pierwszych opiera się na wierze w irracjonalne siły, magiczne wierzenia i przesady, w przypadku drugich jest to krytyczny racjonalizm. Podejście racjonalne Popper wyraża następująco: „Sądzę, że mam rację, ale mogę się mylić, i to ty możesz ją mieć. Tak czy owak, przedyskutujemy sprawę; w ten sposób łatwiej nam będzie zbliżyć się do prawdy, niż gdybyśmy z uporem przekonywali się nawzajem o własnych racjach”¹⁷. Innymi słowy, racjonalizm krytyczny, czyli jedno z najważniejszych pojęć w jego filozofii, jest przekonaniem, że możemy się uczyć na pomyłkach i błędach. Kluczem jest więc podejście do źródła wiedzy.

¹⁶ *Ibidem*, s. 70.

¹⁷ K. Popper, *Wiedza obiektywna*, s. 592.

Racjonalizm krytyczny Poppera promuje postawę otwartości na błędy i krytykę, co umożliwia współistnienie różnych poglądów w społeczeństwie otwartym oraz sprzyja rezygnacji z traktowania własnych przekonań jako niepodważalnych prawd. Przyjęcie słabej definicji prawdy w tym kontekście wyraża się w założeniu, że jednostki są świadome swojej omylności i gotowe do modyfikacji własnych poglądów w świetle nowych argumentów. Każda wiedza jest tymczasowa i gotowa na korektę.

Popper często wraca do postaci Sokratesa, który jego zdaniem wniósł największy wkład w ideę społeczeństwa otwartego. Sokrates swoją postawą podkreślał znaczenie ciągłego poszukiwania prawdy poprzez dialog i krytyczne myślenie, co jest fundamentem racjonalizmu krytycznego. Zaś powstanie filozofii, według Poppera, jest jedną z przyczyn załamania się społeczeństwa zamkniętego oraz odrzucenia właściwych dla niego magicznych wierzeń.

Spółeczeństwo otwarte to struktura oparta na racjonalnej dyskusji, pluralizmie i zdolności do krytycznej refleksji dotyczącej instytucji społecznych i panujących norm. Zasadą, która dobrze oddaje naturę społeczeństwa otwartego, jest zdaniem Poppera wypowiedź Peryklesa: „Choć tylko niewielu może tworzyć politykę, każdy jest zdolny ją oceniać”¹⁸. Społeczeństwo otwarte zachęca obywateli do aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym.

Jedną z kluczowych wartości leżących u podstaw otwartości jest wolność. Dla Poppera wolność oznacza możliwość wybierania własnej drogi życiowej. Człowiek jest kowalem własnego losu i mocą swoich decyzji może wpływać na otaczającą go rzeczywistość. W społeczeństwie otwartym ludzie są zmuszeni, by ciągle podejmować decyzje moralne, nikt nie narzuca im celów, do których mają dążyć, dlatego muszą ponosić ciężar potencjalnych błędnych wyborów. Tak rozumiana wolność jest aksjologicznym fundamentem jego koncepcji, natomiast epistemologiczny trzon stanowi racjonalizm krytyczny. Zdaniem Macieja Zięby, Popperowi nie chodzi o samą wolność polityczną, ale raczej emancypację ludzkiego rozumu¹⁹.

Spółeczeństwo otwarte opiera się na pluralizmie i akceptacji krytycznej refleksji, co czyni je bardziej odpornym na dogmatyczne próby narzucenia jednej prawdy. Jak stwierdza Bryan Magee w monografii poświęconej filozofii Poppera: „Racjonalność, logika i naukowy sposób myślenia zwracają się w stronę społeczeństw »otwartych« i pluralistycznych, w których wyrażane są niezgodne ze sobą poglądy i realizowane są znajdujące się w konflikcie cele”²⁰. Jednakże tak ujmowana otwartość ma też swoje słabsze strony. W tym kontekście Czesław Porębski przeprowadza pewien eksperyment myślowy i pyta: „kim jest człowiek o osobowości w pełni otwartej – produkt i nośnik społeczeństwa otwartego?”²¹.

¹⁸ K. Popper, *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1: *Urok Platona*, tłum. H. Krahelska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 11.

¹⁹ Zob. M. Zięba, *Nieznane, niepewne, niebezpieczne? Szkic o Europie*, PIW, Warszawa 2011, s. 119.

²⁰ B. Magee, *Popper*, tłum. P. Dzieliński, Prószyński i S-ka, Warszawa 1998, s. 86.

²¹ Cz. Porębski, *Człowiek w społeczeństwie całkowicie otwartym*, „Diametros” 2005, nr 5, s. 161.

Określa go jako „idealnego uczestnika niekończącej się dyskusji toczonej przez dyskutantów racjonalnych i dlatego przestrzegających zasad racjonalności dyskusji. Krótko mówiąc, »człowiek otwarty« – członek społeczeństwa otwartego – gotów jest zawsze do racjonalnej zmiany stanowiska i wymiany dóbr»²².

Porębski zauważa, że taka postawa może prowadzić do pewnych wyzwań. Twierdzi, że „członkowie tego społeczeństwa są jednostkami zubożonymi, [...], zdepersonalizowani właśnie. [...] członek społeczeństwa otwartego, choć ma być monadą w pełni otwartą, okazuje się jednostką anonimową, izolowaną właściwie monadą w pełni zamkniętą i z powodu tego zamknięcia nieszczęśliwą»²³. To wskazuje na potencjalne ryzyko wystąpienia w społeczeństwie otwartym problemów z alienacją, samotnością, a także poczuciem braku przynależności. Wskazaną słabość dostrzega także Popper, który pisze: „Tracąc organiczny charakter społeczeństwo otwarte może przekształcić się stopniowo w to, co nazywam »społeczeństwem abstrakcyjnym«»²⁴.

Pomimo tych wyzwań i niewątpliwych słabości koncepcji społeczeństwa otwartego, w kontekście założonych celów można zauważyć, że racjonalizm krytyczny i otwartość pozostają spójne z podstawowymi założeniami słabej definicji prawdy.

5. Częstkowa inżynierii społeczna a słaba definicja prawdy

Z teorią społeczeństwa otwartego nierozzerwalnie związana jest kwestia inżynierii społecznej, która łączy się z pojęciem krytycznej racjonalności oraz prawdy, rozumianej jako idea regulatywna. Inżynieria społeczna to kategoria, za pomocą której Popper opisuje proces wprowadzania zmian w społeczeństwach. Zamkniętym społeczeństwom przypisuje posługiwanie się modelem utopijnym (całościowym). Społeczeństwo otwarte zaś, dzięki korzystaniu z wzorców krytycznego racjonalizmu, posługuje się częstkową inżynierią społeczną. Ta ostatnia pozwala na wprowadzanie stopniowych zmian, które mogą być stale korygowane w świetle nowych informacji, co jest zgodne z Popperowskim podejściem do prawdy jako idei regulatywnej.

Można stwierdzić, że inżynieria społeczna w ujęciu Poppera, podobnie jak racjonalizm krytyczny, jest implikacją przyjęcia słabej definicji prawdy (oraz konsekwencją uznania prawdy jako idei regulatywnej). Zamiast próbować zrealizować jedną, ostateczną wizję (co wymagałoby dostępu do absolutnej prawdy), polityka i reformy społeczne powinny być oparte na krytycznym podejściu, dostosowywającym się do rzeczywistości. Założenie, że prawda nie jest w pełni dla nas osiągalna, prowadzi do tego, że powinniśmy skupić się na ciągłym doskonaleniu naszych instytucji poprzez krytykę, korektę błędów i wprowadzanie małych zmian.

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ K. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, s. 197.

Popper, odnosząc się do pojęcia racjonalności, przeprowadza charakterystykę powyższych schematów reform. Inżynier utopijny poprzez działanie racjonalne rozumie takie działanie, które zmierza do realizacji z góry określonej wizji. Dlatego warunkiem racjonalności jest dla niego wcześniejsze zdefiniowanie celu. Przyjmując paradygmat inżynierii utopijnej, celem zawsze jest określony ideał państwa, jego najlepsza możliwa forma. Filozof ostrzega, iż z pozoru jest to konsekwentny i efektywny model. W swojej krytyce odnosi się do Platońskiej koncepcji „oczyszczenia podłoża”²⁵. Zgodnie z nią inżynier holistyczny jest niczym artysta, który zanim przejdzie do kolejnego dzieła, najpierw powinien „oczyszczyć podłoże”, czyli zburzyć zastany porządek.

Takie podejście, jego zdaniem, jest niebezpieczne, gdyż opiera się na przekonaniu o posiadaniu prawdy absolutnej i pewności co do słuszności własnych tez. Według Poppera wszelkie „utopijne idealizacje wyrastające z przekonania o niepodważalności stawianych tez, o ich prawdziwości, pewności czy słuszności stanowią ogromne zagrożenie dla racjonalistycznej idei społeczeństwa otwartego. Krytyczny racjonalizm stoi bowiem w opozycji do marzeń o stworzeniu perfekcyjnego społeczeństwa”²⁶. Uważa, że przyszłość jest ze swej natury otwarta, należy więc odrzucić pokusę tworzenia naukowych twierdzeń na temat jej przyszłego kształtu. Dodatkowo, społeczeństwo jako byt dynamiczny, stale się zmienia. Niektóre teorie, które obecnie przyjmujemy za pozbawione wad, niebawem mogą okazać się społecznie destrukcyjne. Dlatego dobry inżynier społeczny wszelkie teorie społeczne musi regularnie poddawać surowym analizom. W otwartej przyszłości długoterminowe proroctwa nie mają racji bytu. Właściwą formą predykcji będzie ta, która zostanie utworzona według wzoru zaczerpniętego z nauk przyrodniczych, czyli będzie to prognoza krótkoterminowa i zarazem falsyfikowalna.

Inżynierię cząstkową od utopijnej odróżnia także podejście do ostatecznego celu reformy. Utopiści dążą do przeprowadzenia zmian prowadzących do ustalonego przez nich ideału. Według Poppera inżynier cząstkowy przypuszczalnie może „mieć na uwadze projekt społeczeństwa, albo nie, może wierzyć, że któregoś dnia zrealizuje ideał państwa i osiągnie tu na ziemi szczęście i doskonałość lub też może nie wierzyć”²⁷, musi jednak pamiętać, że „doskonałość, jeśli w ogóle jest osiągalna, jest czymś bardzo odległym”²⁸. Dlatego dobry inżynier społeczny będzie raczej „wyszukiwał i zwalczał największe i najpilniejsze zła, niż walczył o największe dobra ostateczne”²⁹. Sokrates, którego Popper określa „obrońcą społeczeństwa otwartego” postulował, aby „odpowiedzialny polityk był raczej

²⁵ *Ibidem*, s. 211.

²⁶ M. Sielski, *Karl Popper wobec filozofii społecznej i politycznej Platona*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 122.

²⁷ K.R. Popper, *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, s. 201.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

miłośnikiem prawdy i mądrości niż ekspertem, i że mądry jest tylko wtedy, gdy zna własne ograniczenia”³⁰.

Wiedeńczyk dostrzegał także negatywne implikacje prawdy dla polityki. Poczucie posiadania prawdy absolutnej rodzi przekonanie, że jest się upoważnionym do narzucania prawdy siłą. Zdaniem Poppera próby wprowadzenia idealnego społeczeństwa („tożsamego z prawdą”) zawsze kończą się dyktaturą. Jak już zostało wspomniane, dobry inżynier społeczny będzie raczej „wyszukiwał i zwalczał największe i najpilniejsze zła, niż walczył o największe dobra ostateczne”³¹, w przeciwieństwie do historycystycznej postawy, która wyraża się poprzez dążenie do ideału. Istotą inżynierii częściowej jest odrzucenie pokusy budowania idealnego społeczeństwa.

W filozofii społecznej Poppera, podobnie jak na gruncie jego filozofii nauki, przeważa wątek negatywistyczny. W obu tych płaszczyznach bardziej stara się wyeliminować zjawiska negatywne, takie jak zło, nieszczęście, pomyłki, fałsz i błędy, niż realizować wielkie ideały.

Inżynieria społeczna jest swego rodzaju praktycznym zastosowaniem słabej definicji prawdy. Przyjęcie prawdy jako idei regulatywnej umożliwia wprowadzanie stopniowych reform, opartych na falsyfikowalnych tezach, które podlegają wiecznej krytyce i korekcie. Dzięki temu częściowa inżynieria społeczna może wspierać rozwój społeczny, zgodny z zasadami krytycznego racjonalizmu. Dostrzeganie negatywnych skutków prawdy dla polityki niemal przesądza o posługiwaniu się słabym pojęciem prawdy w polityce przez Poppera. Mocna definicja prawdy zakładałaby, że można osiągnąć absolutną prawdę i podporządkować jej rzeczywistość polityczną, co Popper uważa za niebezpieczne i w praktyce także niemożliwe.

6. Demokracja i krytyka Platona

Popper postrzega demokrację głównie jako formę ustroju, która dzięki posiadanym instytucjom i procedurom pozwala na zmianę rządzących bez rozlewu krwi. Według niego „akceptacja nawet złej polityki w demokracji (jeśli dopuszcza ona możliwość pokojowych zmian) jest lepsza niż podporządkowywanie się tyranii, nawet najmądrzejszej i najlepszej”³². Uważa, że „[c]elem politycznym demokracji jest wolność i rządy prawa – czyli rządy sprawiedliwości sięgającej możliwie najdalej bez ograniczania wolności”³³. Jednocześnie przestrzega przed utożsamianiem demokracji z ideą otwartości, choć jest to według niego najlepszy ustrój dla jej realizacji.

³⁰ *Ibidem*, s. 175.

³¹ *Ibidem*, s. 242.

³² *Ibidem*, s. 160.

³³ *Ibidem*, s. 159.

Warto zauważyć, że Popper wskazuje „wolność” i „rządy prawa – czyli rządy sprawiedliwości” jako główne cele demokracji. Pomija potencjalny cel demokracji, jakim mogłaby być np. ochrona prawdy. Tymczasem w ujęciu mocnej definicji prawdy to prawda jest podstawową, można by powiedzieć fundamentalną, wartością.

Wiedeńczyk krytykuje klasyczne platońskie pytanie „kto powinien rządzić państwem?”³⁴. Uznaje je za bezwartościowe, prowadzące do (enigmatycznego) banału: powinni rządzić najlepsi. Zamiast tego, proponuje skupić się na pytaniach: „jak powinno się sprawować władzę?”, „ile ma się jej posiadać?” oraz „jak zmieniać złych władców?”. Priorytetem dla Poppera jest możliwość kontroli i krytyki władzy, która będzie uniemożliwiała realizację despotycznych skłonności rządzących. Jest to kolejny przykład negatywistycznego podejścia Poppera.

Popper surowo skomentował stanowisko Platona, według którego „rządzący w państwie mają prawo kłamać; albo w stosunku do wrogów, albo do własnych obywateli, dla dobra państwa”³⁵. Twierdzi, że jeśli „apel do zasady kolektywnej użyteczności” jest „ostatecznym kryterium moralnym”, to jest to „moralność totalitarna”³⁶. Uważa, że „zasady Platona przekreślają wszystko, nawet przywilej [...] domagania się prawdy”³⁷. „Zaczynając od prześladowania rozumu i prawdy, musimy skończyć na najbardziej brutalnym niszczeniu wszystkiego, co ludzkie”, a wtedy „nie ma powrotu do harmonijnego stanu natury. Jeżeli zawrócimy, to musimy przejść tę drogę do końca – musimy wrócić do stanu zezwierzęcenia”³⁸.

7. Aktualność koncepcji Poppera w erze postprawdy

W uzupełnieniu do *Spółczeństwa otwartego* z 1961 r., noszącym tytuł *Fakty, kryteria i prawda: dalsza krytyka relatywizmu*, Popper stwierdził że „główną chorobą naszych czasów jest intelektualny i moralny relatywizm [...]”³⁹. Następnie zadaje pytanie: „Czym jest prawda?”, na które odpowiada, że to „pytanie Piłata można skwitować w prosty i zrozumiały sposób [...]: twierdzenie, zdanie, przekonanie jest prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy pozostajemy w zgodzie z faktami”⁴⁰. Niektórych, podobnie jak Piłata, taka odpowiedź nie satysfakcjonuje, dlatego Popper podaje przykład dotyczący sędziego i świadka. Sędzia zawsze przyjmuje, że „świadek wie, co prawda (w znaczeniu odpowiadania faktom) zna-

³⁴ A. Pietrzyk-Reeves, *Demokracja agoniczna w filozofii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 247.

³⁵ K. Popper, *Spółczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, s. 176.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, s. 178.

³⁸ K. Popper, *Spółczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 2, s. 465.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

czy”. Dlatego „w gruncie rzeczy odpowiedź [na pytanie: „czym jest prawda?”] okazuje się trywialna”⁴¹.

Definiując prawdę jako zgodność z faktami, podkreśla jej obiektywny charakter, co ma znaczenie także w kontekście współczesnych problemów, takich jak dezinformacja, polaryzacja społeczna czy popularne ruchy antynaukowe. W ostatnich latach na popularności zyskał szczególnie termin „postprawda”, który opisuje niepokojące zjawisko, w którym emocje i osobiste przekonania coraz częściej wypierają znaczenie faktów. Rozprzestrzenianie się teorii spiskowych i *fake newsów* jest powiązane także ze spadkiem zaufania do przedstawicieli nauki i środowisk eksperckich⁴².

To zjawisko ma również znaczący wpływ na procesy społeczne i decyzje polityczne. Znamiennym tego przykładem były informacje dotyczące pandemii COVID-19, w których negowano samo istnienie wirusa lub też skuteczność szczepionek. W niektórych społecznościach prowadziło to do niskiego poziomu szczepień i w efekcie także do zwiększonej śmiertelności⁴³. Innym przykładem są polityczne wybory, w wielu krajach dezinformacja była wykorzystywana do wpływania na opinię publiczną, co jest dobrze opisane chociażby w kontekście wyborów prezydenckich w USA w 2016 r.⁴⁴ Zdaniem ekspertów fałszywe informacje, które były rozpowszechniane w mediach społecznościowych, mogły wpłynąć na ostateczny wynik głosowania.

Platformy społecznościowe, posługując się algorytmami promującymi sensacyjne i emocjonalne treści, sprzyjają społecznej polaryzacji⁴⁵. Jednocześnie stają się coraz bardziej znaczącymi kanałami dystrybucji informacji. Powstające tam tzw. bańki informacyjne prowadzą do sytuacji, w której ludzie tracą wspólną bazę faktów, ponieważ mają dostęp do treści zgodnych z ich wcześniejszymi przekonaniami. W efekcie coraz trudniej jest prowadzić dialog i rzeczową wymianę poglądów.

Wydaje się więc, że wspomniane zjawiska podkreślają znaczenie filozofii politycznej Poppera. Jego racjonalizm krytyczny promuje weryfikację informacji oraz otwartość na korektę popełnianych błędów, co jest kluczowe podczas mierzenia się z *fake newsami*. Dlatego poważne potraktowanie lekcji Poppera, w tym ciągłego dążenia do prawdy i akceptacji własnych ograniczeń, może pomóc w przełamaniu

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² S. Lewandowsky, U.K. H. Ecker, J. Cook, *Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the ‘Post-Truth’ Era*, „Journal of Applied Research in Memory and Cognition” 2017, vol. 6(4), ss. 353–369.

⁴³ Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), *Fighting misinformation in the time of COVID-19, one click at a time*, 27 April 2021, https://tiny.pl/q3_j7c1v [dostęp: 20.11.2024].

⁴⁴ H. Allcott, M. Gentzkow, *Social Media and Fake News in the 2016 Election*, „Journal of Economic Perspectives” 2017, vol. 31(2), ss. 211–236.

⁴⁵ E. Pariser, *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*, Penguin Press, New York 2011.

istniejących podziałów i odbudowaniu zaufania do instytucji demokratycznych i świata nauki.

Popper nieustannie namawiał, aby próbować naśladować mistrza Sokratesa, który podobno „zawsze podkreślał, że nie jest mędrce; nie posiadał bowiem prawdy, był poszukiwaczem, badaczem, miłośnikiem prawdy”⁴⁶.

Podsumowanie

Głównym celem tego artykułu było ustalenie statusu prawdy w koncepcji społeczeństwa otwartego Poppera oraz zbadanie, jakie ma to znaczenie dla funkcjonowania takiego społeczeństwa. Analiza wykazała, że koncepcja Poppera stanowi przykład stanowiska głoszącego słaby status prawdy, traktując prawdę jako nieosiągalny ideał.

Przyjęcie słabej definicji prawdy ma kluczowe znaczenie dla funkcjonowania społeczeństwa otwartego. Stanowi wręcz o jej istocie, bo fundamentalną rolę ma odgrywać poszukiwanie prawdy, a jednym z podstawowych założeń jest świadomość, że jest ona dla nas niedostępna. Popper promuje racjonalizm krytyczny i postawę ciągłej otwartości na krytykę, dzięki temu społeczeństwo otwarte ma być odporne na dogmatyzm i totalitarne tendencje. Zdaniem Poppera poczucie posiadania prawdy absolutnej rodzi przekonanie, że jest się upoważnionym do narzucania prawdy siłą. Proponowana przez niego cząstkowa inżynieria społeczna, oparta na stopniowych i korygowanych reformach, jest praktycznym wyrazem przyjęcia przez Poppera słabego statusu prawdy w polityce.

W kontekście aktualnych problemów koncepcja Poppera nabiera wyjątkowego znaczenia. W świecie, w którym emocje i subiektywne przekonania niejednokrotnie przeważają nad faktami, przyjęcie słabej definicji prawdy i racjonalizmu krytycznego może pomóc w odbudowie zaufania do instytucji demokratycznych i wiedzy naukowej. Popper zachęca do krytycznej analizy informacji, otwartej dyskusji i unikania dogmatycznych postaw. Wielokrotnie ostrzega, że brak krytycznego myślenia i dogmatyzm mogą zagrażać demokracji.

Choć minęło już prawie 80 lat od pierwszego wydania *Spółczeństwa otwartego*, wiele wątków jego twórczości wciąż nie straciło na aktualności. Popper pisał:

Musimy iść naprzód w kierunku nieznanego, niepewnego i niebezpiecznego posługując się rozumem jako przewodnikiem zarówno w dziedzinie bezpieczeństwa, jak i w dziedzinie wolności⁴⁷.

To wciąż dobry opis naszego położenia w świecie. Jednocześnie postrzega niedostępność pełnej prawdy nie jako powód do rezygnacji, lecz jako wyzwanie

⁴⁶ K.R. Popper, *Spółczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, s. 169.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 255.

i motywację do nieustannego poszukiwania wiedzy i prawdy. Jak sam stwierdził: „Bo oto stoimy tu przed niezmiernie trudnym zadaniem poznania tego wspaniałego świata, w którym żyjemy”⁴⁸.

Literatura

- Allcott H., Gentzkow M., *Social Media and Fake News in the 2016 Election*, „Journal of Economic Perspectives” 2017, vol. 31(2).
- Arendt H., *Między czasem minionym a przyszłym*, tłum. M. Godyń, W. Madej, Aletheia, Warszawa 2011.
- Chmielewski A., *Enigmatyczność prawdy*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2018, vol. XIII.
- Chmielewski A., *Filozofia Poppera. Analiza krytyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.
- Lewandowsky S., Ecker U.K.H., Cook J., *Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the ‘Post-Truth’ Era*, „Journal of Applied Research in Memory and Cognition” 2017, vol. 6(4).
- Magee B., *Popper*, tłum. P. Dzieliński, Prószyński i S-ka, Warszawa 1998.
- Pariser E., *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*, Penguin Press, New York 2011.
- Pietrzyk-Reeves A., *Demokracja agoniczna w filozofii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Popper K., *Logika odkrycia naukowego*, tłum. U. Niklas, Fundacja Aletheia, Warszawa 2002 (wyd. oryg. idem, *Logik der Forschung*, Julius Springer Verlag, Wiedeń 1935).
- Popper K., *Nieustanne poszukiwania. Biografia intelektualna*, tłum. A. Chmielewski, Znak, Kraków 1997.
- Popper K., *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1: *Urok Platona*, tłum. H. Krahelska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Popper K., *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 2: *Wysoka fala prorocत्व: Hegel, Marks i następstwa*, tłum. H. Krahelska, W. Jedlicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Popper K., *Wiedza obiektywna*, tłum. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Porębski C., *Człowiek w społeczeństwie całkowicie otwartym*, „Diametros” 2005, nr 5.
- Sepczyńska D., *Problematyczny status prawdy w polityce*, Universitas, Kraków 2015.
- Sielski M., *Karl Popper wobec filozofii społecznej i politycznej Platona*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Tarski A., *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*, Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego nr 34, Warszawa 1933.
- Tesich S., *A Government of Lies*, „The Nation” 1992, January 6/13.
- Zięba M., *Nieznane, niepewne, niebezpieczne? Szkic o Europie*, PIW, Warszawa 2011.

⁴⁸ K. Popper, *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 2, s. 483.

Źródła internetowe

Oxford Dictionaries, *Word of the Year 2016 is 'post-truth'*, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> [dostęp: 20.11.2024].

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), *Fighting misinformation in the time of COVID-19, one click at a time*, https://tiny.pl/q3_j7c1v [dostęp: 20.11.2024].

